

Muntagné Tabajdi Zsuzsanna

***Egy 18. századi romhányi plébános
a protestáns közösségek hálójában***

1. Dolgozatomban egy 18. századi romhányi plébános, Fábián István protestánsokkal kapcsolatos megnyilvánulásait vizsgálom. Elsősorban az érdekel, hogy a fennmaradt forrásokon¹ keresztül milyen vonásai ragadhatók meg Fábián protestánsokkal kapcsolatos törekvéseinek, milyen lépéseket tett, milyen céljai voltak a század második felében? Ez a mostani rövid írás az első, vázlatos megfogalmazása ennek a témának, korántsem a rendelkezésre álló források teljes körű kiaknázásával készült, részletező, elemző tanulmány.² Az egyes ügyek vizsgálatával a későbbiekben lehetőség nyílik majd arra is, hogy feltérképezzem a plébános kapcsolathálóját és információkat szerezzek a helyi társadalomban betöltött szerepéről.

2. A Nógrád megyei Romhány a váci egyházmegye északi részén fekszik, a korban az egyházmegye nógrádi esperesi kerületének központja volt. A 18. században ez a terület nagy részben a török hódoltság utáni időszakban betelepült, etnikailag és felekezetiileg is vegyes lakosságú vidék volt.³ A török alatt is itt élő, kisszámú lakosság a források tanúsága szerint szinte teljes mértékben protestáns, a legtöbb helyen református felekezetű volt.⁴ A 18. század eleji betelepítések katolikusokat és evangélikusokat egyenesen hoztak erre a vidékre.

---

¹ Kutatásom kiinduló forrásbázisa a Váci Püspöki és Káptalani Levéltár *nem katolikusok peres ügyeivel* foglalkozó fondja (VPKL I. 1. bf.), emellett a püspöki levéltár más egységei, a vármegyei és helytartótanácsi szerveknél képződött iratok, az evangélikus és református egyházak vonatkozó iratai, illetve a helyi plébániák és gyülekezetek irategyüttese képezik a kutatás alapját. Az előzményekhez lásd: Tabajdi 2009.

² A tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségét köszönöm doktori témavezetőmnek, Bárbth Dánielnek.

³ A betelepüléshez lásd: Pálmány 1988.

⁴ Mezősi 1939.

A telepítő földesurak felekezeti megoszlása a telepítésekben is megmutatkozott, így ezen a területen igen színes felekezeti kép alakult ki. Az evangélikus lakosság a Felvidék nyugati részéről származott és szlovák nemzetiségű volt. A váci egyházmegye rekatolizációja az ismert okoknál fogva (paphiány, templomfoglalások, szervezeti problémák) csak az 1730-as évekre haladt olyan mértékig előre, hogy az alsópapság és az egyházmegye központi szervezete módszeresen fel tudott lépni az általam vizsgált területen elsősorban evangélikus felekezetű lakossággal szemben. Természetesen az első tevékeny katolikus püspök (Dvornikovich Mihály) Vácra költözése óta (1699) voltak különböző konfliktusok, lelkészeltávolítások, templomfoglalások, de kifejezetten a protestánsok visszaszorítása érdekében tett egyházmegyei lépések az eddigi kutatásaim alapján a század közepétől váltak rendszeressé. Az egyházmegye protestánsokkal kapcsolatos fellépéseinek helyszínei a vegyes felekezetű területek, leginkább a Pestet keletről övező települések és Nógrád megye nyugati részei voltak. Ezekben a lépésekben kiemelten fontos volt az alsópapság szerepe, hiszen ők helyben találkoztak a protestánsokkal, információszolgáltatásuk és aktivitásuk nélkül elképzelhetetlen lett volna az egyházmegye hatékony fellépése.⁵ Ezen papok sorába illeszthető Fábíán István is, aki a tőle fennmaradt források számából és attitűdjéből ítélve aktív szereplője volt az 1760–1680-ig tartó időszak felekezeti konfliktusainak. A tanulmány az ő személyére koncentrált.

3. Fábíán István 1724-ben született a Nyitra megyei Ürményben, gimnáziumi osztályait Budán, Korponán és Nyitrán végezte.⁶ A filozófiai tanulmányait Nagyszombatban és Budán folytatta, feltehetően az 1744–45-ös években.⁷ A teológiai tudományokat Vácon kezdte művelni, ahonnan Althann Mihály Károly alapítványának köszönhetően Nagyszombatba távozott, itt valószínűleg a teológiai képzés második és harmadik évét végezte el.⁸ 1748-ban a teológiai baccalaureusi vizsgával fejezte be tanulmányait. 1749-ben szentelték fel, ezután a három nyelven beszélő pap visszatért a váci egyházmegyébe, és annak déli

⁵ A megfelelő hozzáállású papok szerepéhez jó párhuzam a tridenti szellemiségű papság népi kultúrát reformáló szerepéről szóló tanulmány: Rooijackers 1989.

⁶ VPKL I. 1. cg. Canonica Visitatio VII/2. 673.

⁷ A nagyszombati egyetem fokozatot szerzett hallgatóiról szóló kötet és a vizitációban szereplő, Fábíán saját kézírásával rögzített életrajz adatai nem illeszthetők teljes mértékben egymás mellé. Kérdéses, hogy Fábíán István azonos-e a nagyszombati hittudományi kar diákjainak adatait feldolgozó kötetekben szereplő Josephus Fabiannal. Származási helyük és tanulmányaik évköre (1744–1748) is megegyezik, csupán keresztnevük nem. Kádár – Kiss – Póka 2011. 247; Bognár – Kiss – Varga 2002. 300.

⁸ Chobot Ferenc szerint a *Collegium Generale*-ban lakott, a fenti kötetek szerint azonban a *Stephanenum*-ban. Ez utóbbi kötetek tanúsága szerint 1745-ben szerezte meg a filozófiai magister fokozatot. 1746-ban Vácon, 1747–48-ban pedig Nagyszombatban tanult: Chobot 1915–1917. II. 739.

részén, Szegváron kezdte meg pályafutását.⁹ Három és fél év után a Tisza-parti Cibakházára, a Szegvártól ötven kilométerre északra fekvő településre helyezték át. Második szolgálati helyén kilenc évet töltött, az 1753–62-ig tartó időszakról eddig kevés információnk van. A későbbi események szempontjából fontos és érdekes, hogy Cibakházán Fábián idejében épült fel a templom.¹⁰ A cibakházi plébániai iratok áttekintése során értesülünk a plébánia fiákkal kapcsolatos problémáiról,¹¹ melyek kapcsán töredékes adatokat találunk a környék katolikusainak mindennapi vallási életéről is. Fábián két levélben is beszámolt a cibakházi templom Szűz Mária szobrához és képéhez kötődő csodákról és csodás gyógyulásokról, ezek a levelek Fábián szellemiségére vonatkozóan fontos momentumot tartalmaznak: a szobor arcszínének változását valódi csodának tartotta.¹² Cibakházi idejéből nem ismerünk protestánsokkal kapcsolatos ügyeket, bár a környéken (a fiáiban is) sok protestáns élt.¹³ 1763 tavaszán Csongrádra helyezték, itt 1768-ig volt plébános és kanonok, a csongrádi templom szintén az ő idejében épült, a plébánia épületét is felújította. A helyi kordás társulat tagjaival azonban konfliktusos volt a viszonya, ugyanis a kongregáció ládáját a plébános „erőszakosan” bevitette a plébánia épületébe, ahonnan a ládában található pénzt a plébánián elszállásolt katonák 1767 farsang utolsó vasárnapján ellopták. Ezt követően kerültek felszínre a Fábiánnal kapcsolatos, addig elfojtott indulatok.¹⁴ Az ügy kapcsán Fábián személyisége is közelebb

⁹ Chobot 1915–1917. II. 739. és VPL I. 1. cg. Canonica Visitatio VII/2. 673.

¹⁰ Chobot 1915–1917. I. 315. A templom 1757–1760 között közadakozásból, a földesurak segítségével épült fel.

¹¹ Cibakháza fiái 1756-ban elszakadásukat kérelmezték a váci konzisztóriumnál. A Fábián István ellen felhozott főbb vádak a következők voltak: a betegek nem kapták meg az utolsó kenetet, a gyerekek nem részesültek hitoktatásban. Fábián levélben védekezett, áthárítva a felelősséget a híveire, akik nem szóltak neki, hogy súlyos betegük van (pedig ő a leghidegebb télben is kész volt útra kelni), illetve nem engedték a gyermekeiket a hitoktatásra. Utóbbi okaként Fábián azt említi, hogy maguk a hívek is ritkán jártak misére, azalatt inkább marhákat legeltettek, fontosabb volt számukra a jó gazdaság, mint a hit titkainak átélése. – VPKL I. 1. d. Acta Parochiarum Cibakháza 1756. március 30. Fábián István levele a váci konzisztóriumnak.

¹² A Szűz Mária szobrot Fábián a böjti időszakra megvilágította és a nagyobbik oltárra állította, itt zajlottak a rózsafüzér-ájtatosságok. Beszámolt egy csodás látomásáról is, amikor a szobor vörösés arca hirtelen elsápadt, mintha kifutott volna belőle a vér. – VPKL I. 1. d. Acta Parochiarum Cibakháza 1759. május 21. Fábián István levele a püspöki helynöknek. – Fábián egy másik beszámolója szerint egy ágyban fekvő, fekélyes férfi és egy több mint tíz éve megköztözött nő a Szűzanya képének segítségével szabadultak meg betegségeikből. Azóta saját lábukon látogatják a templomot. – VPKL I. 1. d. Acta Parochiarum Cibakháza 1759. szeptember 24.

¹³ Holl 2004. 85. Cibakháza fiái a következők voltak: Csépa, Tiszaföldvár, Inoka, Tiszakürt, Mezőtúr, Nagyrév, Vezseny, Tiszasas, Tiszaug. Ezek közül a század során Csépán és Mezőtúron jött létre önálló plébánia.

¹⁴ A kordás társulat tagjai a 127 rénes forintjuk eltűnése mellett sérelmezték, hogy Fábián a plébániára vitette a társulat ládáját, dühös szavakkal illette a kordásokat, akik levélben írták meg panaszaikat („...látom mind bolondok vagytok, majd meg tanétalak én tékteket...”), az egyik társulati tagot pedig több alkalommal bestiának nevezte. – VPKL I. 1. d. Acta Parochiarum Csongrád 1767. d. n. A Szent Ferenc Congregatio panasza. A már-már káromkodó plébánossal a társulat

kerülhet hozzánk: erőszakossága révén nem csak a társulat tagjaival, hanem a város vezetésével is konfliktusba került.¹⁵ Feltehetően ezeknek az összeütközéseknek is szerepe lehetett abban, hogy 1768 nyarán az egyházmegye déli részéből az északi részébe helyezték át. Utolsó állomáshelye Romhány volt, itt töltötte szolgálati idejének (harmincöt év) majdnem felét, tizenhat évet. 1768–84-ig volt romhányi plébános, a nógrádi esperesi kerület esperese, címzetes váci kanonok. Ebben az időszakában a vármegyei közéletben is aktív szerepet játszott, eljárta a vármegyeegyházak, Nógrád vármegye ítéltáblai ülnöke,¹⁶ a protestánsokkal kapcsolatos ügyek egyik mozgatórugója volt. Életének utolsó nyolc évét Vácra költözve, székesegyházi kanonokként töltötte, majd 1792-ben halt meg.¹⁷ Jelen dolgozat Fábián életének romhányi periódusával, azon belül is a protestánsokhoz való hozzáállásával foglalkozik.

4. Fábián István romhányi periódusának közege a nógrádi esperesi kerület volt. Az esperességhez 1772-ben tíz anyaegyház tartozott (Romhány, Herencsény, Bercel, Nándor, Berénke, Nézsza, Nógrád, Nőtincs, Kosd, Verőce), mindegyikhez három-négy filia csatlakozott.¹⁸ Az anyaegyházakban kevés protestáns élt, ellentétben a filiákkal, amelyek közül több együttal evangélikus anyaegyház volt (Bánk, Bodony, Legénd, Guta). Leginkább azokon a településeken bontakoztak ki hosszan tartó konfliktusok, amelyek mindkét felekezet szempontjából filiák voltak (Felsőpetény, Terény, Agárd).¹⁹

---

tagjai feltehetően a megelőző években sem jöttek ki jól, a panaszlevelekből kitűnik, hogy problémáik voltak a Fábián által mondott misékkal (elmaradtak, vagy nem az általuk várt időpontban voltak) és a misékért járó fizetéssel is, mivel túl sokat kért tőlük Fábián, aki egyébiránt 19 forinttal tartozott a kordásoknak. – VPKL I. 1. d. Acta Parochiarum Csongrád 1768. február 1. A Szent Ferenc Congregatio panaszlevele.

¹⁵ A Fábián ellen panaszt tevő kordások így fogalmazták meg: „*canonok urunk nem comportálha magát, a városbéliekkel birtelen baragú, természetivel nem bíró, és embert gyalázó...*” – VPKL I. 1. d. Acta Parochiarum Csongrád 1767. március 17. A Szent Ferenc Congregatio panaszlevele.

¹⁶ Ezt a tisztségét Grassalkovich Antal közbenjárására nyerte el, ő nevezte erre a pozícióra a vármegyénél. Együttal ő intézkedett arról, hogy a tényt a megyegyűlésen kihirdessék és a váci püspök is értesüljön erről. – VPKL I. 1. bt. Protocollum determinatorum et litterarum Liber I. 296. 1768. szeptember 9. Grassalkovich Antal levele Prónay Lászlónak. Grassalkovich ugyanabból a faluból (Ürmény) származott, mint Fábián István. Lehetséges, hogy személyesen ismerték egymást, esetleg Grassalkovich figyelemmel kísérte a pap pályáját. Kérdés, hogy a romhányi plébániára való kinevezésében vajon volt-e szerepe. A kettejük kapcsolatának felderítéséhez még további kutatások szükségesek. Grassalkovich Antal szerepére való figyelemfelhívást köszönöm Szemethy Tamásnak.

¹⁷ Chobot 1915–1917. II. 739.

¹⁸ VPKL I. 1. ch. Visitationes Archidiaconales, Dioecesis Neogradiensis 1772. Fábián a fennhatósága alá tartozó plébániák adminisztrációját pontosan végezte, így a fennmaradt anyagokból viszonylag jól feltérképezhetőek a katolikus vallási élet korabeli jelenségei is. Ezek egy külön dolgozat tárgyát képezik.

¹⁹ Lásd Tabajdi 2009. színes mellékletét.

5. A Fábíán István romhányi időszakára vonatkozó források nagy részét képezik a különféle helyekre, de leginkább a váci konzisztóriumnak címzett autográf levelei. Ezen kívül nagy számban található meg az általa végzett, a protestánsok vallásgyakorlatára vonatkozó kihallgatási jegyzőkönyvek (ezeket nem ő jegyezte le, de aláírta őket és sok esetben levélben számolt be a kihallgatás lefolyásáról, körülményeiről, sikeréről). Hivatalánál fogva készített esperesi egyházlátogatási jegyzőkönyveket és lélekösszeírásokat, ő kezdte el vezetni a romhányi *historia domust*. A protestánsokkal foglalkozó levelei és a kihallgatások témája nagyon változatos: a területén élő evangélikusok egyházi épületei (templom, harangtorony); az evangélikus lelkészek tevékenysége (bevezetésük egy faluba, keresztelesek, házasságkötések, temetések); a katolikusokat ért sérelmek (az eucharisztia vagy a kereszt megcsúfolása); a kihallgatások ügyvitelére vonatkozó megjegyzések (főleg a kérdőpontok megállapítása kapcsán); a türelmi rendelet helyi életbe lépése, a kihirdetés után tapasztalt „visszaélések” jelentik a főbb tematikai csomópontjait a Fábíánhoz köthető, eddig feltárt forrásoknak. A szövegek sokféle elemzésre adnak lehetőséget: bizonyos mértékig feltárható Fábíán István kapcsolatrendszere, ezáltal pedig az a helyi társadalmi beágyazottság, ami lehetővé tette számára az egyes ügyekben tapasztalható gyors és tájékozott fellépést. Az anyaegyházak és filiák kapcsolatainak feltárással a vallási jelenségek térbeliségét, egy-egy plébániához/evangélikus anyaegyházhoz tartozó szakrális kistájat lehet megrajzolni. Fábíán kevés személyes hangú megnyilvánulásából pedig a protestánsokkal kapcsolatos személyes attitűdjére lehet következtetni. Mindez a magyarországi konfesszionalizáció utolsó állomásának megismerését szolgálja. Ebben a mostani rövid dolgozatban Fábíán István protestánsokkal kapcsolatos hozzáállását vizsgálom. A rendelkezésre álló témák közül csupán hármat vázolólok: a romhányi espereshez köthető forrásokból az evangélikusok egyházi épületeivel, a kihallgatásokkal és a türelmi rendelettel kapcsolatos adatokat ismertetem.

6. Az evangélikusok egyházi épületei (templomok, harangtoronyok, parókiák, oratóriumok, istentisztelre használt más, nem szakrális épületek) szerepelnek a legtöbbször Fábíán leveleiben mintha ezekre különös gonddal figyelt volna. A templomok és harangtoronyok karbantartása, felújítása, új épületek építése a protestánsok számára körülményes feladat volt a 18. században. A folyamat a Helytartótanácsához intézett kérelmekkel, felmérésekkel, vármegyei és egyházmegyei küldöttek vizsgálatával járt együtt, amelyek mind lehetőséget biztosítottak arra, hogy a vármegyei és egyházmegyei küldöttekből álló, általában az állam és a katolikus egyház érdekeit képviselő vizsgálóbizottságok fellépjenek egy-egy protestáns közösség ellen. Fábíán István vármegyei pozícióinak és kapcsolatainak köszönhetően esperesi kerületén belül szinte állandó tagja volt ezeknek a felmérő bizottságoknak. Tevékenységében feltűnő a protestánsokkal kapcsolatos szigora, hajthatatlansága. Feltűnően ritkán hajlott engedményekre. Időrendi

sorrendben négy ügyet emelek ki, amelyekben Fábián István az esperesi kerületében található evangélikusok szakrális épületeivel foglalkozott.

Előljáróban fontos megemlíteni Fábián általánosan megfigyelhető érzékenységét az épületek állapota iránt. Mint láttuk Cibakházán és Csongrádon is templom épült a szolgálati idejében, utóbbi helyen a parókiát is felújította. Romhányban is megújította a templomot és a parókiát.²⁰ Mások számára is tett lépéseket az épületek ügyében: 1771-ben báró Révai László kérelmét közvetítette a püspökség felé, aki magánhasználatra az udvarán kápolnát akart létesíteni.²¹

A legéndi lakosok számára, akik háromnegyed részben evangélikusok²² voltak, a Helytartótanács 1773-ban új harangtorony felállítását engedélyezte. Az engedély arra vonatkozott, hogy az új torony méretben és minőségben az előzőhöz hasonló legyen. Fábián István attól félt, hogy az egyházmegye felügyelete nélkül a legéndi lakosokra lesz bízva az, hogy ezt az egyezést ellenőrizték, ezért kérte a váci püspököt, hogy az ellenőrzést engedjék át neki.²³ Feltételezhetjük, hogy Fábián nem értett egyet a helytartótanácsi engedéllyel, de ha már a legéndiek megkapták, minden lehetőségét ki akarta zárni annak, hogy az előzőnél nagyobb torony épüljön.

Egy másik esetben Fábián ennél határozottabb lépéseket is tett. 1773-ban a Romhányhoz filiálisan tartozó Szátokon a Helytartótanács engedélyezte, hogy a kevés számú evangélikus²⁴ a templom tornyát felújítsa. Fábián a rendelet ellenére meg akarta akadályozni a harangtorony felépítését. Bár a szátokiak megkapták az engedélyt arra, hogy helyreállítsák a romos tornyot, Fábián ezt saját hatáskörén belül megtiltotta. Később azonban visszakozott „meggondolatlan” tettétől, hogy szembeszállt egy helytartótanácsi rendelettel, és kérte a püspökséget, hogy rendeljen ki másvalakit az ügyhöz.²⁵

Az acsai harangtorony felépítésénél 1777-ben Fábián István arról végzett vizsgálatot, hogy fából, vagy kőből épüljön fel a torony. Prónai László leveléből nyilvánvaló volt, hogy az acsaiaknak a munkaszervezés szempontjából is alkalmasabb lenne, ha a torony kőből épülne. Fábián – hogyha lehetett – mindig csak a fából való engedélyezés mellett állt ki. Fontos vizsgálati szempontja volt

²⁰ Chobot 1913. 28–30.

²¹ VPKL I. 1. bf. Fasc. 12. No. 12. 1771. október 25. Fábián István levele a püspöki hivatalnak. Révai kúriája távol esett az alsópetényi templomtól, ezért télen csak vasár- és ünnepnapokon tudott misére járni. Ő ennél sűrűbben szeretett volna misét hallgatni, ezért kérte meg Fábiánt, hogy továbbítsa kérését a püspöki hivatal felé.

²² A legéndi evangélikusok lélekszámáról eltérő adatokat találunk: 1760-ban a *canonica visitatio* 600 körüli evangélikust írt össze (142 katolikus mellett), 1767-ben 230 evangélikust 104 katolikus mellett. Az 1772-es váci egyházmegyei lélekösszeírásból az evangélikusok adatai hiányoznak. – VPKL I. 1. bn. 1772, Legénd. A legéndi evangélikusoknak a század folyamán végig volt lelkészük és templomuk is: Holl 2004. 193–197.

²³ VPKL I. 1. bf. Fasc. 12. No. 18. 1773. május 6. Fábián István levele a püspöki hivatalnak.

²⁴ 1768-ban a *canonica visitatio* szerint 12 fő: Holl 2004. 230.

²⁵ VPKL I. 1. bf. Fasc. 12. No. 18. 1773. május 6. Fábián István levele a püspöki hivatalnak.

az is, hogy az acsai torony ne legyen nagyobb annál, mint amekkorát a szükség megkövetel, a méltóság kifejezése ne váljon fontossá, csupán azt a hasznót szolgálja, hogy a településen mindenhol meghallják a harang hangját.²⁶

A bánkiak harangtorony-építését már 1774-ben engedélyezte a Helytartótanács. Ezt a romhányi esperes 1781-ben nagy felháborodással vette tudomásul, ugyanis nekik egy három haranggal rendelkező tornyot engedélyeztek, szavai szerint ez „pontosan ellentétes azzal, ami az ő célja volt”.²⁷ A bánkiak nemsokára a templomuk kiszélesítéséért is kérelemmel folyamodtak a Helytartótanács-hoz. Fábíán István 1782-ben a kiszálló küldöttség tagjaként számolt be arról, hogy a templom gerendázata és faszervezete jó állapotban van, megfigyelésük szerint a Bánkra érkező hívek minden gond nélkül beférnek a templomba és visszautasította azt, hogy a filiákból érkezők miatt szükség lenne a templom szélesítésére.²⁸ Az 1782-es felmérés adatai szerint a bánki hívek 538-an, a filiákból érkezőkkel együtt pedig 1700-an voltak.²⁹

Fábíán leveleiből úgy tűnik, hogy számára nagyon hangsúlyosak voltak az épületek (templom, harangtorony), és az evangélikusok épületeinek jó állapota mintha elsődleges kifejezője lett volna az egész felekezet jó állapotának. Miként láttuk, előfordult, hogy a helytartótanácsi rendelet után is próbálkozott, hogy az engedményekből lefaragjon, és a vizsgálatok egyik elvégzőjeként maga győződött meg az épületek állapotáról. Feltűnő, hogy a Helytartótanácsból olyan rendeletek érkeztek, amelyekkel Fábíán egyáltalán nem értett egyet.

7. A 18. század során a protestáns közösségek ellen sokféle okból indítottak eljárásokat, végeztek különböző kihallgatásokat. Az általam vizsgált területen például leginkább a következő témákban vizsgálták meg az evangélikus közösségeket: a lelkész bevezetése a településre, a tanító által végzett lelkészi szolgálat kérdése, temetések szabálytalansága. Fábíán István a nógrádi esperesi kerület protestánsokkal kapcsolatos kihallgatásainak egyik kulcsfigurája volt, tíz év alatt (1772–1782 között) közel harminc alkalommal vezetett kihallgatást az evangélikus falvakban.³⁰ Amellett, hogy az *inquisitio*-k egyik lefolytatója, elvégzője volt, nagy figyelmet szentelt az eljárásokat megelőző folyamatoknak és a kihallgatásokat követő eseményeknek is. Határozott véleménnyel vett részt a kihallgatások előkészítő fázisában, vitázott a kérdőpontokról. Az eljárás lezárultával értesítette az egyházmegye és a vármegye vezetését az eredményekről, levélben kereste meg a fontos tanúkat, tartotta a kapcsolatot a kihallgatást végző bizottság tagjaival. Mindezeknek köszönhetően sok irat, levél maradt fent Fábíántól a kihallgatások ügyében is. Ezekből az iratokból kitűnik, hogy Fábíán Istvánnak

²⁶ VPKL I. 1. bf. Fasc. 4. No. 15. 1777. március 2. Fábíán István levele a püspöki hivatalnak.

²⁷ VPKL I. 1. bf. Fasc. 13. No. 10. 1781. augusztus 1. Fábíán István levele a püspöki hivatalnak.

²⁸ VPKL I. 1. bf. Fasc. 14. No. 9. 1782. április 23. Fábíán István levele a püspöki hivatalnak.

²⁹ VPKL I. 1. bf. Fasc. 13. No. 4. 1782. április 22. A bánki templom felmérése.

³⁰ Ezek nagy része a türelmi rendelet (1781) bevezetése körüli években történt.

rendszerint napra kész információi voltak a hatályos szabályokkal kapcsolatban, rendszeresen idézte azokat, tudta, hogy mire van lehetőség, és hogy a protestánsok milyen szabályokat szegtek meg.³¹ Véleményem szerint ez a jogi, törvénybeli jártasság fontos momentuma volt Fábián működésének. Három példát hozok a fentiekre.

1774-ben a bányai harangtorony felmérésével kapcsolatban írt levelében Fábián István azt a szabályt idézte, hogy a vallási ügyekben történő nyomozásokat mindig egy egyházmegyei ember jelenlétében kell végrehajtani.³² A vármegyei közgyűlésen ugyanis az a határozat született, hogy csak a vármegyei küldöttek végezzék el az eljárást. Fábián csupán akkor értesült erről, miután Bánkon már megtörtént a nyomozás. Az eljárást levelében *praejudicium*nak minősítette és idézte az erre vonatkozó szabályozást.

Fábián különös figyelmet szentelt a kérdőpontoknak, több alkalommal is találkozunk azzal, hogy amiatt méltatlankodott, hogy nem a megfelelő *deutrum*mal végezték el a kihallgatást. 1771 októberében például a bányai lelkész korábbi törvényes bevezetése kapcsán folytattak vizsgálatot. Kellisch Sámuel egy évtizeddel korábbi, 1761-ben történt bevezetésének körülményei ugyanis homályosak voltak, kérdéses volt, hogy a szabályoknak megfelelően tényleg bemutatkozott-e a földesuraknak, illetve, hogy egyáltalán a községnek joga volt-e őt megválasztani és bebocsátani. Feltételezhetően létezett egy megállapodás a földesurak és a bányaiak közt arról, hogy nem választhatnak maguknak új lelkészt. Ebben az ügyben fél évig folyt a vita arról, hogy milyen kérdőpontok alkalmazásával végezzék el a kihallgatást. Fábián amellett tört lándzsát, hogy szigorúan erről a megállapodásról és a földesuraknak való bemutatkozás elmaradásáról szóljon a kihallgatás, míg a vármegyeiek inkább a település eredetéről, a lelkész szolgálatáról érdeklődtek volna. A vármegye képviselői nem voltak egységesek a kérdésben, és úgy tűnik, hogy Fábián végül egyedül maradt az álláspontjával. A romhányi esperes a vármegyei követ által hozott kérdőpontokat „összetákolásnak” minősítette, amivel „semmi hasznosat” nem tudtak elvégezni; Fábián a feltárás lefolytatását így értelmetlennek tartotta.³³ Bár tettek rá kísérletet, de végül ott helyben nem tudták megoldani a helyzetet, ezért inkább elhalasztották a nyomozás lefolytatását, inkább, mint hogy rossz kérdőpontokkal vigyék azt véghez. Fábián saját igazának bizonyítása érdekében még azt is megtette, hogy futárral elküldette az általa kidolgozott kérdőpontokat a

³¹ Két példa a törvényekre történő figyelmeztetéseire: 1771-ben a filiába kijáró alsóbodonyi lelkészt figyelmeztette az 1749-es, kijárást tiltó királyi rendelkezésre; 1777-ben pedig Muslay Antal bodonyi földesurat intette meg azért, mert a lelkészt saját joghatóságukon vezették be a településre. Ez a *Carolina Resolutio* 4. pontjába ütközött. – VPKL I. 1. bf. Fasc. 11. No. 22. 1771. június 11. és 1777. június 18. Fábián István levelei a püspöki hivatalnak.

³² VPKL I. 1. d. Acta Parochiarum Romhány 1774. január 25. Fábián István levele a püspöki hivatalnak.

³³ VPKL I. 1. bf. Fasc. 12. No. 2. 1771. október 25. Fábián István levele a püspöki hivatalnak.

Felvidéken tartózkodó egyik bánki földesúrnak, Gódor Ignácnak. Gódor válaszáinak elküldésével reménykedett abban, hogy a vármegyeiek mellé állnak, de végül a vármegyeiek álláspontja győzött, amit Fábíán saját szavai szerint „legmélyebb szomorúsággal” vett tudomásul.

A megfelelő tanúk kiválasztása szintén fontos volt Fábíán számára. 1772 júliusában, ismét a bánki lelkész elleni ügyben a nézsai plébános feladata volt a tanúk kiállítása. Ő azonban kétharmad részben evangélikus tanúkat választott, akik ráadásul még tiszteletlenül is viselkedtek a kihallgatás során. Fábíán ebben a kényszeredett helyzetben úgy döntött, hogy folytatják a kihallgatást, mert különben nagyon elhúzódott volna az ügy.³⁴ Levelében érzékelhető a neheztelés a nézsai plébánosra, aki nem megfelelően végezte el a rábízott feladatot, így a nyomozás nem tudta elérni célját, a bánki lelkész eltávolítását, hiszen az evangélikus tanúk szerint szabályosan vezették be a településre.³⁵

A 18. századi váci egyházmegyei rekatolizáció alapvető eszközét – eddigi kutatásaim alapján – a különféle indokokkal indított perek jelentették. Fábíán István igen elkötelezett volt e forma iránt, úgy tűnik, véleménye szerint sok múlhatott a kihallgatás sikerén. Ezt bizonyítja érzékenysége is a kérdőpontok vonatkozásában, illetve igen aktív részvétele a nyomozás lefolytatásában. Leveleiből úgy tűnik, hogy minden alkalmat megragadott arra, hogy vizsgálatot folytathasson a protestánsokkal kapcsolatban és tevékenyen részt is vett ezekben.

8. A türelmi rendeletet Nógrád megyében 1781 januárjában hirdették ki. Ezt követően – talán meglepő módon – nagymértékben fellendült a perek és kihallgatások száma. A nógrádi esperesi kerület minden evangélikus közössége kérelmezte a szabad vallásgyakorlatot, a templom- és harangtorony építésének lehetőségét. Ezeket a kérelmeket mind meg kellett vizsgálni, döntést kellett róluk hozni, fel kellett terjeszteni a vármegyének. Fábíán István esperességében a pereknek egész sokasága indult meg, amely körülmény ő magát a szokásosnál is aktívabb szerepvállalásra serkentette. 1781. október 20–30. között a terület szinte mindegyik evangélikus többségű településén el kellett végezni egy ilyen jellegű vizsgálatot.³⁶ Megeesett, hogy egy nap több felmérést is lefolytattak. Mindeközben zajlottak a korábban is szokásos tematikájú perek: többek között a stólafizetés, a hitehagyás, a halottak temetése kapcsán.

Fábíán a türelmi rendelethez kapcsolódóan fontos tanulságokat fogalmazott meg: kimutatta, hogy a magán és nyilvános vallásgyakorlatot bizonyos esetekben (például a keresztesítés vagy a temetés esetében) nagyon nehéz elválasztani, ezért szükségesnek vélte, hogy pontosan definiálják ezeket a fogalma-

³⁴ VPKL I. 1. bf. Fasc. 12. No. 9. 1772. július 30. Fábíán István levele a püspöki hivatalnak.

³⁵ VPKL I. 1. bf. Fasc. 12. No. 9. 1772. február 23. Fábíán István levele a püspöki hivatalnak.

³⁶ A romhányi esperes a saját területén kívül, Béren és Szirákon is részt vett ezekben a perekben. – VPKL I. 1. bf. Fasc. 13. No. 24. 1782. október 22. Kihallgatás a béri vallásgyakorlatról; VPKL I. 1. bf. Fasc. 13. No. 22. 1782. október 23. Kihallgatás a sziráki vallásgyakorlatról.

kat. Emellett a nagyobb evangélikus településekkel (Felsőpetény, Ósagárd) kapcsolatban kétségei merültek fel, hogy vajon fel tudnak-e mutatni 100 protestáns családot, amennyi a nyilvános vallásgyakorlat engedélyezéséhez szükséges volt. Leveleiben konkrét példákat hozott fel arra, hogy a kerületében élő protestánsok hogyan játszották ki ezt a szabályt. Egyesek a szomszéd településen élőket is beleszámolták (a kosdiak a pencieket, a verőceiek a nagymarosiakat), mások a még nem külön élő fiaikat külön családnak írták össze, illetve náluk lakó gyámfiukat jelölték külön családfőnek (mint például egy verőcei férfi).³⁷ Ezek alapján úgy tűnik, hogy a romhányi esperes igen tájékozott volt a lokális ügyekben és társadalmi viszonyokban is.

Fábián ezekben az években is minden lehetőséget megragadott a perek indítására: 1782-ben arról nyomoztak, hogy a felsőpetényi templomot vajon törvényesen nyitották-e meg a türelmi rendelet után,³⁸ a következő évben pedig a nőtincsi plébános stólaajóvedelmeiről – visszamenőleges hatállyal – végeztek kihallgatást.

Az egymásba fonódó, sokszor kibogozhatatlan ügyek kapcsán, amelyek 1780-as évek második feléig folytatódtak, az lehet az érzésünk, mintha nem is született volna meg a türelmi rendelet. Valójában azonban egy változás lassú lefolyása, a 18. század második felében megfigyelhető konfesszionalizációs folyamat legutolsó állomásként értelmezhetők ezek a lépések. Ebben a folyamatban meghatározó szerepe volt Fábián Istvánnak, aki a helyi viszonyokban való jártasságával, a törvények pontos ismeretével, szigorú és hajthatatlan attitűdjével végig kitartott a katolikus egyház pozícióinak védelme mellett. Már ebből a rövid vázlatból is látható, hogy az alsópapság tevékenységének milyen nagy jelentősége volt a 18. század végi egyházi és társadalmi folyamatok alakításában.

Felhasznált források

VPKL Váci Püspöki és Káptalani Levéltár

I. 1. A Püspöki Hivatal Iratai

- d. Acta parochiarum (Plébániai iratok): Cibakháza, Csongrád, Nőtincs, Romhány
- bf. Excessus acatholicorum (Nem-katolikusok kihágásaira vonatkozó iratok) Fasc. 4., 11., 12., 13., 14.,
- bn. Numerus animarum (Lélelkösszeírások) 1772
- bt. Protocollum determinatorum et litterarum (Jegyzőkönyvek) Liber I.

³⁷ VPKL I. 1. bf. Fasc. 13. No. 28. 1782. november 14. Fábián István levele a püspöki hivatalnak.

³⁸ VPKL I. 1. d. Acta Parochiarum Nőtincs 1782. október 24. Nyomozás a felsőpetényi templom megnyitásáról.

- cg. Visitationes canonicae (Egyházlátogatási jegyzőkönyvek)
Liber VII.
- ch. Visitationes Archidiaconales (Esperesi látogatási jegyzőkönyvek)
Dioecesis Neogradiensis 1772.

Irodalom

CHOBOT Ferenc

1913 A romhányi plébánia története. Budapest

1915–1917 A váci egyházmegye történeti névtára I–II. Vác

HOLL Béla

2004 A váci püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyvek protestáns vonatkozású bejegyzései a 18. században. Budapest

KÁDÁR Zsófia – KISS Beáta – PÓKA Ágnes

2011 A Nagyszombati Egyetem teológiai karának hallgatósága 1635–1773. Budapest

MEZŐSI Károly

1939 A váci egyházmegye a török hódoltság idején. Kiskunfélegyháza

PÁLMÁNY Béla

1988 Nógrád vármegye újrateremtése, benépesülése és az agrártermelés fellendülése a török kiűzése után 1683–1728. Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve XIV. 170–229.

ROOIJAKKERS, Gerard

1989 Ecclesiastical power and popular culture. The attitude of the catholic church towards youth-culture in the Southern Netherland 1560–1700. In: Folklore and Historical Process. Eds. Zorica Rajković et alii. Zagreb, 41–56.

TABAJDI Zsuzsanna

2009 Konfliktus és együttélés a váci egyházmegyében a 18. században. Konfesszionalizáció, egyházi mentalitás, népi vallásosság. Szakdolgozat, ELTE BTK Néprajzi Intézet, Budapest